

УДК 657.411

Леонова Ю.О.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ОБЛІКУ

OWN CAPITAL OF THE ENTERPRISE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF FORMATION AND ACCOUNTING

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність власного капіталу як обліково-економічної категорії. Проаналізовано динаміку та структуру власного капіталу підприємств України в макроекономічному аспекті. Зроблено порівняння складових власного капіталу в практиці обліку різних країн. Визначено взаємозв'язок між документальним відображенням складових власного капіталу, рахунками обліку та звітністю. Розглянуто особливості облікового відображення власного капіталу та змін у його складі.

Ключові слова: власний капітал, склад та структура власного капіталу, організаційно-правова форма підприємства, облік капіталу, документування.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована сущность собственного капитала как учетно-экономической категории. Проанализированы динамика и структура собственного капитала предприятий Украины в макроэкономическом аспекте. Проведено сравнение составляющих собственного капитала в практике учета разных стран. Определена взаимосвязь между документальным отражением составляющих собственного капитала, сче-тами учета и отчетностью. Рассмотрены особенности учетного отображения собственного капитала и изменений в его составе.

Ключевые слова: собственный капитал, состав и структура собственного капитала, организационно-правовая форма предприятия, учет капитала, документирование.

ANNOTATION

The essence of own capital as an accounting and economic category is investigated. The dynamics and structure of the enterprises own capital of Ukraine in the macroeconomic aspect is analyzed. A comparison of own capital components in the practice of accounting of different countries is made. The relationship between the documentary reflection of the own capital components, accounting records and reporting has been determined. Features of the accounting reflection of own capital and changes in its composition are considered.

Key words: own capital, composition and structure of own capital, organizational-legal form of the enterprise, accounting of capital, documentation.

Постановка проблеми. Власний капітал є однією з найважливіших категорій в економічній системі, що посідає важливе місце в стратегії діяльності підприємства. Він є основою створення підприємства, а його облік невід'ємно пов'язаний з джерелами його формування та фінансування. Система бухгалтерського обліку є джерелом інформації про формування власного капіталу, а аналіз фінансової звітності надає інформацію про фінансовий стан підприємства, який залежить від джерел формування майна підприємства. Тому проблеми ефективного формування, раціонального використання та

управління власним капіталом посідають важливе місце у стратегії розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власний капітал підприємства поділяється на елементи, кожна складова якого є незалежним об'єктом обліку. З урахуванням їх єдності, можливості трансформації з одного виду капіталу в інший, залежності один від одного елементи власного капіталу постійно привертають увагу вчених. Зокрема, аспекти обліку формування та використання власного капіталу підприємства досліджували вітчизняні вчені, такі як М.Д. Алексеєнко, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Г.Г. Кірейцев, П.М. Майданевич, М.М. Мосійчук, В.В. Немченко, Н.Ф. Огійчук, О.І. Пилипенко, І.Р. Поліщук, М.С. Пушкар, Н.М. Ткаченко, В.В. Сопко; питанням сутності та складовим власного капіталу присвячені праці закордонних вчених, таких як М.С. Абрютіна, О. Амант, Х. Андерсон, Й. Бетге, Д. Блейк, Ю.Ф. Брігхем, А.І. Гінзбург, Я. Степневські; особливості формування, використання та обліку власного капіталу визначаються низкою нормативно-правових актів [1–5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що вчені не дійшли єдиного визначення поняття «власний капітал» та його структури. Крім того, аналіз складових власного капіталу різних країн свідчить про відмінність у джерелах його формування. Вважаємо необхідним дослідження процесу формування власного капіталу в різних країнах, на підприємствах різних форм власності в Україні та особливостей облікового відображення власного капіталу.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних та практичних аспектів формування та обліку власного капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Власний капітал підприємства – це один з найважливіших об'єктів системи обліку, управління та економіки загалом, адже створення будь-якого підприємства починається з формування власного капіталу. Він є відправною точкою аналізу фінансового стану підприємства для інвесторів, експертів ринку, менеджерів організації з метою оцінки ефективності діяльності

підприємства. Основним джерелом, де акумулюється та систематизується необхідна інформація про власний капітал, є бухгалтерський облік та фінансова звітність. Тому сьогодні для підприємств виняткове значення мають вдосконалення методики обліку власного капіталу та відображення цієї інформації у фінансовій звітності.

В науковій літературі використовуються різні терміни, які є синонімічними визначенню «власний капітал підприємства». До них можна віднести «власні кошти підприємства», «чисті активи», «чиста вартість компанії», «нетто-вартість компанії», або «нетто-вартість активів». Оскільки дослідження присвячене обліковим та правовим аспектам власного капіталу, проаналізуємо власний капітал за нормативними актами.

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається

після вирахування його зобов'язань [5]. Як бачимо, таке визначення стосується суто кількісних параметрів його величини. Це підтверджується також характеристикою елементів власного капіталу, яка міститься в НП(С)БО 1. В міжнародних стандартах бухгалтерського обліку не використовується такий термін, як

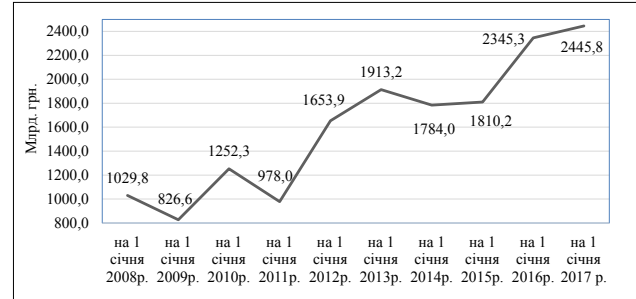

Рис. 1. Динаміка розміру власного капіталу підприємств України

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики [6]

Таблиця 1

Порівняння складу власного капіталу підприємств в різних країнах [7]

Країна	Складові власного капіталу								
	Статутний (акціонерний) капітал	Паювий капітал	Додатковий капітал	Резервний капітал	Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)	Вилучений капітал	Неоплачений капітал	Інші резерви	Фонди
Австрія	+	-	-	+	+	-	-	+	-
Бельгія	+	-	+	+	+	-	-	+	+
Великобританія	+	-	+	+	+	-	-	-	-
Гвінея-Бісау	+	-	-	+	-	-	-	+	-
Голландія	+	-	-	+	-	-	-	+	-
Греція	+	-	+	+	-	-	-	+	-
Естонія	+	+	+	+	+	+	-	+	-
Іспанія	+	-	+	+	+	-	-	+	-
Італія	+	-	+	+	+	-	-	+	-
Люксембург	+	-	+	+	+	-	-	+	-
Німеччина	+	-	-	+	+	-	-	+	+
Португалія	+	-	+	+	+	-	-	+	-
Республіка Білорусь	+	-	+	+	+	-	-	+	+
Республіка Молдова	+	-	+	+	+	+	+	-	-
Республіка Польща	+	-	+	+	+	-	+	+	-
Російська Федерація	+	-	+	+	+	-	-	-	+
США	+	-	+	-	+	-	-	-	+
Туреччина	+	-	+	+	+	-	-	+	-
Україна	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Фінляндія	+	-	+	+	+	-	-	+	-
Франція	+	-	+	-	+	-	-	+	-
Чеська Республіка	+	-	+	+	+	-	-	-	+
Швейцарія	+	-	-	+	+	-	-	+	-
Швеція	+	-	-	+	+	-	-	+	-
Японія	+	-	-	+	+	-	-	+	-

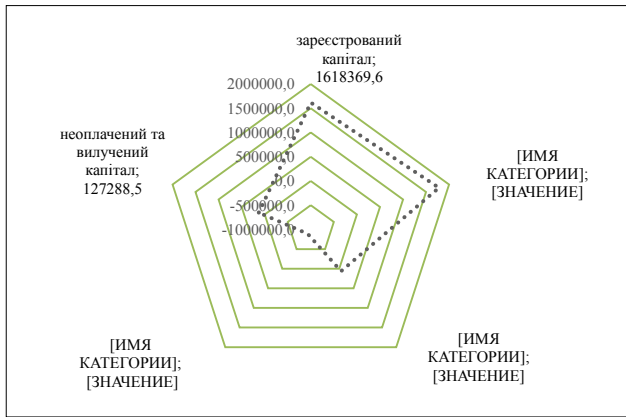

Рис. 2. Структура власного капіталу підприємств України станом на 1 січня 2017 р., млн. грн.

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики [6]

«власний капітал», еквівалентом до якого в зарубіжній практиці є поняття «чисті активи» (“net assets”).

Проаналізуємо на рис. 1 динаміку власного капіталу підприємств України в макроекономічному аспекті.

Розмір власного капіталу підприємств з 2011 р. має постійну тенденцію до збільшення. Так, у 2008 р. показник власного капіталу підприємств складав 1 029,8 млрд. грн., а у 2017 р. він збільшився більш ніж у 2,5 рази, склавши 2 445,8 млрд. грн. Необхідно зауважити, що фактична кількість підприємств за 2011–2016 рр. зменшилась на 69 326 одиниць (375 695 од. у 2011 р., 306 369 од. у 2016 р.), отже, збільшення капіталу підприємств в макроекономічному аспекті відбулося за рахунок збільшення власного капіталу в грошовому еквіваленті за показниками статистичного спостереження на основі фінансової звітності підприємств. Тому далі проаналізуємо складові власного капіталу за їх видами та структуру власного капіталу підприємств України.

В процесі управління підприємством окреме місце посідає походження власного капіталу. Проаналізуємо складові власного капіталу, що відображаються в балансах різних країн (табл. 1).

Порівняння складових власного капіталу в різних країнах свідчить про те, що структура власного капіталу підприємств відмінна. Лише єдина складова власного капіталу «Статутний (акціонерний) капітал» присутня в складі звітності всіх аналізованих країн. У більшості аналізованих країн до складових власного капіталу відносять статутний (акціонерний) капітал, резервний капітал (створюються резерви статутні та інші ініціативні), нерозподілені прибутки. Найменш використовуваними видами капіталу є «Пайовий капітал» (у більшості країн він не виокремлюється та відноситься до статутного); «Вилучений капітал»; «Неоплачений капітал» та «Фонди». У більшості пострадянських країн (Україна, Республіка Молдова, Російська Федерація) складові власного капіталу майже

подібні. Спільним для цих країн є віднесення статутного, додаткового, резервного капіталів, нерозподілених прибутків до власного капіталу підприємства.

Незважаючи на відмінність у складі власного капіталу, в основу бухгалтерських балансів і звітів про прибутки (збитки) практично всіх зарубіжних підприємств покладене основне бухгалтерське рівняння, сформульоване відомим італійським математиком Лукою Пачолі в 1494 р., яке виглядає таким чином:

Активи = Фінансові зобов'язання + Капітал власника.

Аналіз структури власного капіталу підприємств України станом на 1 січня 2017 р. наведено на рис. 2.

В структурі капіталу підприємств України станом на 1 січня 2017 р. домінують позиції має додатковий капітал (40%, або 1 781 941 млн. грн.) та зареєстрований капітал (36%, або 1 618 369,6 млн. грн.). Найменшу питому вагу має резервний капітал, який складає 61 851,9 млн. грн. Особливої уваги заслуговує показник «Непокриті збитки», який має від'ємний показник і складає 889 070,3 млн. грн., що свідчить про те, що підприємства України в макроекономічному аспекті несуть великі збитки.

Для обліку всіх складових власного капіталу призначений 4 клас рахунків Плану рахунків. Рахунки цього класу призначені для узагальнення інформації про стан і рух коштів різних видів власного капіталу, а саме статутного, пайового, дооцінок, додаткового, резервного, вилученого, неоплаченого, а також нерозподілених прибутків (непокритих збитків) [8].

Порядок узагальнення інформації про стан та рух коштів окремих складових власного капіталу підприємствами державного та комунального секторів економіки визначається Положенням про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки та господарських організацій, які володіють та/або користуються об'єктами державної, комунальної власності [9].

В табл. 2 наведено взаємозв'язок між документами, якими відображається збільшення та зменшення складових власного капіталу, рахунки обліку складових власного капіталу та їх елементів, а також відображення даних про складові власного капіталу у формах фінансової звітності.

Зауважимо, що рахунки 4 класу з обліку власного капіталу поділяються на активні та пасивні. До пасивних належать рахунки 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал», 41 «Капітал у дооцінках», 42 «Додатковий капітал», 43 «Резервний капітал», за кредитом цих рахунків відображається надходження (збільшення) капіталу, за дебетом – його зменшення. Активними є рахунки 45 «Вилучений капітал» та 46 «Неоплачений капітал», за дебетом яких відбувається збільшення показників, а за

Таблиця 2

**Взаємозв'язок між документальним відображенням складових власного капіталу,
рахунками обліку та звітністю**

Документальне відображення	Рахунки		Відображення у фінансовій звітності		
	код	назва	Складова власного капіталу	форма № 1	форма № 4
Статут підприємства, договір засновників, довідки та розрахунки бухгалтерії	401	Статутний капітал	Зареєстрований (пайовий) капітал	1400	3
Накладні, виписки банку, довідки бухгалтерії	402	Пайовий капітал			
Договір засновників, довідки та розрахунки бухгалтерії	403	Інший зареєстрований капітал			
Договір засновників, довідки та розрахунки бухгалтерії	404	Внески до незареєстрованого капіталу			
Договір засновників, довідки бухгалтерії, акти переоцінки, рішення зборів засновників	411	Дооцінка (уцінка) основних засобів	Капітал у дооцінках	1405	4
	412	Дооцінка (уцінка) нематеріальних активів			
	413	Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів			
	414	Інший капітал у дооцінках			
Договір засновників, акт приймання-передачі основних засобів; довідки бухгалтерії, накладні, виписки банку, рішення зборів засновників	421	Емісійний дохід	Додатковий капітал	1410	5
	422	Інший вкладений капітал			
	423	Накопичені курсові різниці			
	424	Безоплатно одержані необоротні активи			
	425	Інший додатковий капітал			
Довідки бухгалтерії, виписки банку, договір засновників, рішення зборів засновників	43	Резервний капітал	Резервний капітал	1415	6
Довідки та розрахунки бухгалтерії	44	Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	7
Касові ордери, виписка банку, довідки бухгалтерії	45	Вилучений капітал	Вилучений капітал	1430	9
Статут, довідки бухгалтерії, касові ордери, договір засновників, накладні	46	Неоплачений капітал	Неоплачений капітал	1425	8

кредитом – їх зменшення. Рахунок 44 «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)» є активно-пасивним, за кредитом рахунку відображається збільшення прибутку, за дебетом – збитки та використання прибутку.

Облік власного капіталу підприємства – це складний процес, який потребує чіткого розуміння його економіко-правової сутності та усвідомлення необхідності надання у фінансовій звітності достовірної інформації про окремі складові елементи власних коштів, які вкладені в активи підприємства. Як об'єкт обліку власний капітал є загальною сумою власних джерел фінансування активів, які по праву належать підприємству та сформовані за рахунок внесків власників і додатково створених та отриманих у процесі господарської діяльності власних коштів підприємства. Саме за цією структурою доцільно подавати інформацію про власний капітал у Балансі (Звіті про фінансовий стан) підприємства.

Висновки. Розвиток методичного забезпечення обліку власного капіталу є основною умовою для формування достовірної інформаційної бази про стан і динаміку власних фінансових ресурсів, від якої залежить якість реалізованих управлінських рішень на підприємствах, що впливають на його фінансовий стан і вартість на ринку капіталів. Спірність і недостатня розробленість багатьох теоретичних і методичних тез предмета дослідження, а також висока практична значущість вирішення цих питань, пов'язаних з виявленням варіантів вдосконалення господарської діяльності щодо обліково-аналітичного забезпечення управління власним капіталом, зумовили тему дослідження.

Для ефективного обліково-аналітичного забезпечення управління власним капіталом на вітчизняних підприємствах нами проведено дослідження досвіду зарубіжних країн щодо формування, відображення у фінансовій звітності

власного капіталу. Знання та раціональне використання досвіду іноземних виробників дадуть змогу вітчизняним підприємствам уникнути помилок, скоєних іноземними представниками економічних співтовариств, і застосовувати тільки методики, що сприяють удосконаленню процесів формування та використання власних ресурсів.

Дослідження взаємозв'язку між документами, якими відображаються збільшення та зменшення складових власного капіталу, рахунки обліку складових власного капіталу та їх елементів, а також відображення даних про складові власного капіталу у формах фінансової звітності дає змогу уникнути помилок під час складання облікових реєстрів різних рівнів шляхом правильного узгодження інформаційного забезпечення.

Вважаємо, що перспективою подальших наукових досліджень є розробка рекомендацій щодо особливостей оцінювання та організації аналітичного обліку окремих елементів власного капіталу, вдосконалення методики складання Звіту про власний капітал.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993 р. № 3125-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XVI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-16>.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: затверджене Наказом Міністерства Фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Нестеренко С.С. Порівняльний аспект нормативного регулювання складових власного капіталу на підприємствах різних форм власності. Ефективна економіка. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2962>.
8. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
9. Положення про порядок бухгалтерського обліку окремих активів та операцій підприємств державного, комунального секторів економіки та господарських організацій, які володіють та/або користуються об'єктами державної, комунальної власності: затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 19 грудня 2006 р. № 1213. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1363-06>.